

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doç. Dr.

Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim
Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi
Anabilim Dalı
hatipyildiz@dicle.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9408-5636>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.

Applied
12/12/2019

Kabul edildi.

Accepted
18/12/2019

Çeviri

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.658653>

Translation

II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında Bitlis Vilayetinin Modern Eğitim Durumunu Gösteren Bir Rapor

The Report Showing Bitlis Province's Modern Education Status at the Beginning of the II. Constitutional Monarchy Period

Öz

Osmanlı'nın Doğu Anadolu'daki önemli vilayetlerinden biri olan Bitlis'te yapılan modern eğitim çalışmaları, kapsamlı olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde başlamıştır. Bu dönemde, Doğu vilayetlerinde uygulamaya konulan "Anadolu Islahatı Projesi" çerçevesinde, Bitlis vilayetinde de ibtidai ve rüşdiye mektepleri gibi modern eğitim kurumlarının açılması ve yayılması mümkün olmuştur. II. Abdülhamid'in bölgede başlattığı bu eğitim reformu, II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında da sürdürülmek istenmiştir.

İsmail Hakkı Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi başlarında Bitlis vilayetine vali vekili olarak atanmasıyla, bizzat kendisi tarafından vilayetin o günkü eğitim durumu ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlanmıştır. Raporunda; bir taraftan temel eğitimin bir millet için ne kadar önemli olduğu vurgulanırken, diğer taraftan da Bitlis vilayetinde mevcut olan okulların fiziki durumu, eğitim yapısı ve öğretmen mevcudu ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca, vilayet dâhilinde en çok ihtiyaç duyulan ibtidai mekteplerinin nerelerde açılacağı belirtilerek, söz konusu mekteplerin masraflarının karşılanması hususunda Maarif Nezaretinden destek istenmiştir. Bunlara ilaveten, Sirt'e bir idadi mektebi açılması, yeni açılmış olan Bitlis ve Muş idadileri için de birer uygun bina inşa edilmesi talep edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, II. Meşrutiyet, Bitlis, İsmail Hakkı Bey, eğitim.

Abstract

The modern educational activities carried out in Bitlis, one of the important provinces of the Ottoman Empire in Eastern Anatolia, were extensively began during the period of Sultan Abdulhamid II. During this period, within the scope of the Anatolian reform project implemented in the Eastern provinces, it was possible to open and spread modern educational institutions such as ibtidai and rüşdiye schools in Bitlis province. The educational reform initiated by Abdulhamid II in the region was intended to continue in the early years of the II. Constitutional Monarchy.

When İsmail Hakkı was appointed as the Deputy Governor of Bitlis province at the beginning of the II. Constitutional Monarchy Period, he prepared a comprehensive report on the educational status of the province at that time. In the report; on the one hand, the importance of basic education for a nation is emphasized, on the other hand the physical status of the schools in Bitlis province, education structure and the availability of teachers are explained in detail. In addition, the places where the most needed primary schools will be opened within the province were stated and the Ministry of Education was asked to support the expenses of these schools. The report also requested the

ATIF: YILDIZ Hatip, "II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında Bitlis Vilayetinin Modern Eğitim Durumunu Gösteren Bir Rapor" *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/3 (Aralık-2019), s. (863-878)

CITE: YILDIZ Hatip, "The Report Showing Bitlis Province's Modern Education Status at the Beginning of the II. Constitutional Monarchy Period" *Journal of History and Future*, 5/3 (December- 2019), pp. (863-878)

opening of a high school school in Siirt and the construction of suitable buildings for the newly opened Bitlis and Muş high schools.

Keywords: Ottoman, II. Constitutionalism, Bitlis, İsmail Hakkı, education.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kapsamlı olarak III. Selim ile başlayan modernleşme çabaları, hem II. Mahmud ve hem de Tanzimat dönemlerinde büyük bir ivme kazanarak devam etmiş; II. Abdülhamid Dönemi'nde ise adeta zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte askeri, siyasi, idari, hukuki, bayındırlık ve eğitim gibi farklı alanlarda önemli yenilikler yapılmıştır.¹ Ancak, bilhassa 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma düşüncesinden vazgeçen Avrupa devletleri, başta İngiltere olmak üzere, şimdiye kadar yapılan yenilikleri görmezlikten gelip; "Vilayat-ı Sitte" olarak adlandırdıkları ve Bitlis'in de içinde bulunduğu Sivas, Erzurum, Van, Mamuratülaziz ve Diyarbakir gibi Doğu vilayetlerinde Ermenilerin lehine ıslahat yapılması talebinde bulunmuşlardır.²

Avrupa devletlerince kastedilen ıslahatın sonuçlarının nereye varacağını çok iyi bilen Sultan II. Abdülhamid, buna karşılık iki koldan harekete geçmiştir. İlk olarak Müşir Mehmed Zeki Paşa'yı Erzincan'da bulunan IV. Ordu Komutanlığı görevine getirerek³, 1888 ile 1908 yılları arasında Doğu vilayetleri ile yakından ilgilenmesini sağlamıştır. Bu kapsamda "Hamidiye Süvari Alayları" teşkilatı kurularak, Ermeni isyanlarının bölgede yayılması önlenmiş ve aşiretlerin devletle olan bağları güçlendirilmiştir.⁴ Buna bağlı olarak da, aşiretlerin talepleri doğrultusunda, yaşadıkları bölgelerde yeni okullar açılmış ve İstanbul'da açılan "Aşiret Mektebi"ne de bölgeden çok sayıda talebe gönderilmiştir.⁵

Berlin Antlaşmasının 1878 yılında imzalanmasından sonra Osmanlı'ya yönelik olarak başlayan ve birinci safhayı oluşturan ıslahat baskıları, 1894 Sason Ermeni hadisesinden sonra daha da artış göstermiştir. Bu olay, 1895'te başlayıp 1900 yılında sona eren Anadolu ıslahatının da bir nevi ikinci safhasının başlangıcını teşkil etmiştir.⁶ Bunun üzerine ikinci önemli hamleyi başlatan Sultan II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin 1878 yılından beri politik baskı aracı olarak kullandıkları ıslahat projesini ellerinden alarak, bu projeye Osmanlı Devleti'nin ve halkının yararına olacak şekilde işlerlik kazandırmıştır.⁷ Bu çerçevede, Ahmed Şakir Paşa'yı 27 Haziran 1895 tarihinde "Anadolu Vilayati Umum Müfettişliği"ne tayin ederek, bilhassa Doğu vilayetlerinde çeşitli alanlarda "Anadolu Islahatı" adıyla hummalı bir çalışma başlatmıştır.⁸ Şakir Paşa'nın yoğun çaba sarf ettiği alanlardan biri de eğitimin iyileştirilmesidir. Bunun en önemli nedeni, bölgede yapılan incelemeler sonucunda, Müslüman okul sayısının yetersiz ve gayrimüslimlerin okullaşma oranının Müslümanlara göre daha ileri bir durumda olduğunun tespit edilmesidir.⁹ Bundan dolayı Osmanlı

- 1 Emel Poyraz, "Tanzimat Dönemi Çağdaşlaşma Çabaları", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 193, Yıl: 33, Cilt: 97, Temmuz- Ağustos 2011, s. 118.
- 2 Ali Karaca, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 39-44.
- 3 Cengiz Çakaloğlu, Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999, s. 29.
- 4 Çakaloğlu, a. g. t, s. 32-37.
- 5 Çakaloğlu, a. g. t, s. 74-75.
- 6 Karaca, a. g. e, s. 39-44.
- 7 Karaca, a. g. e, s. 163.
- 8 Karaca, a. g. e, s. 55, 210.
- 9 Karaca, a. g. e, s. 183.

Devleti yöneticileri, mevcut durumu Müslümanların lehine çevirmek için bilhassa temel eğitim, ortaöğretim ve eğitimin mali kaynakları konusunda önemli bazı adımlar atmışlardır. Genel olarak II. Abdülhamid Dönemi'nde bölgede yoğunlaşan eğitim çalışmaları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde de sürdürülmek istenmiştir.

1. II. Abdülhamid Dönemi ve Öncesinde Bitlis Vilayetinde Modern Eğitim Çalışmaları

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı hâkimiyetine girmeye başlayan Bitlis ve çevresi, 1879 yılına kadar farklı statülerle idare edilmiştir. Bu tarihte ise Muş, Siird ve Genç sancaklarını da içine alan Bitlis vilayeti teşkil edilmiştir.¹⁰ Kuruluşu II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleştirilen Bitlis vilayetinde, bilhassa modern ibtidai mekteplerinin açılışı ile ilgili ilk adımlar da yine bu dönemde atılmıştır. Bu kapsamda okulların yapım ve ıslahı konusunda birçok rapor hazırlanarak Dersaâdet'e gönderilmiştir. Bunlardan en önemlileri Bitlis Valisi Mehmet Rauf Şerif'in 1890 yılında kaleme aldığı raporlardır. Bu raporlarda; vilayetin adliye, zaptiye, mülkiye, maliye ve maarif ile ilgili durumu özetle ifade edilerek, vilayet ahalisinin cehaletinin ve aşiretlerin itaatsizliğinin eğitimsizlikten kaynaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca, Bitlis vilayet merkezinde dört mahallede birer adet ibtidaî mektebinin zengin halk tarafından yaptırıldığı ve bu okullarda 300 öğrencinin ders gördüğü bilgisi paylaşılmıştır. Ancak, bu okulların yetersiz olduğu ve başka okullara da ihtiyaç duyulduğu dile getirilmiştir.¹¹

Görüldüğü gibi, bu yıllarda Bitlis vilayetinin temel eğitim durumu pek parlak değildir. Bu nedenle, 1896 yılına gelindiğinde, II. Abdülhamid'in 31 Ekim 1896 tarihli iradesi doğrultusunda, Anadolu ıslahatı projesi kapsamında, diğer Doğu vilayetlerinde olduğu gibi, Bitlis'te de hummalı bir çalışma başlatılmıştır. Öncelikle Dâhiliye Nezaretinin 8 Kasım 1896 tarihli telgrafıyla, Bitlis vilayetinde yeni teşkil edilen nahiyeler ve bu nahiyelerdeki mektep durumları ile ilgili bilgi istenmiştir. Bunun üzerine vilayetten Dâhiliye Nezaretine gönderilen cevapta, vilayetin ibtidai eğitimi ile ilgili şu hususlara yer verilmiştir:

*"Bitlis vilayetince oluşum süreci tamamlanmak üzere olan 30 nahiyenin hiçbirinde ibtidai mektebi yoktur. Bununla birlikte, muallimlerinin maaşı maarif tahsisatından verilmek üzere, her birinde birer eğitim yerinin ahalinin yardımıyla hazırlanması mümkündür. Fakat öncelikle, sözü edilen mekteplerin teşekkülü, vilayetin maarife ait ihtiyaçlarının takibi ve gayrimüslim mektepleri tedrisatının devletin menfaatlerine uygun şekilde teftişi için bir maarif müdürünün tayini lazımdır."*¹²

Yeni teşkil edilen nahiyelerin hiçbirinde ibtidai (ilkokul) mektebi olmadığı tespit edilmesi üzerine, öncelikle Maarif ve Dâhiliye nezaretlerine¹³, ardından da Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa vasıtasıyla valiliklere ve Anadolu Vilayat-ı Şahanesi Müfettişi Şakir Paşa'ya telgraflar çekilmiştir.¹⁴ Bu telgraflarda, diğer Doğu vilayetlerinde olduğu gibi, Bitlis vilayetinde de yeni teşkil edilen veya edilmekte olan nahiyelerde en kısa zamanda birer ibtidaî mektebi açılması talimatı verilmiştir.¹⁵ Ayrıca Dâhiliye Nezareti'ne göre, mekteb binası olmayan yerlerde, maarif bütçesinin durumu göz önünde tutularak, ahalinin yardımıyla külfetsiz bir ders yerinin vücuda getirilmesine gayret edile-

10 Metin Tuncel, "Bitlis", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 225-228.

11 Danyal Tekdal, II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdari ve Sosyal Yapı), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2018, s. 337-338.

12 BOA, DH. TMIK. S, 2/47.

13 BOA, A. MKT. MHM, 679/21.

14 Karaca, a. g. e, s. 184; Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 85.

15 BOA, DH. TMIK. S, 2/5, 2 Kasım 1896 (26 Cemaziyülevvel 1314) tarihli Sadaret tezkiresi.

cektir. Yeni açılacak olan bu mekteplerin 100 kuruşluk muallim maaşları ile zaruri masrafları ise maarif bütçesinden karşılanacak ve vilayet genel maarif bütçeleri, Maarif Nezaretince bu doğrultuda hazırlanacaktır.¹⁶

Modern temel eğitim kurumlarıyla ilgili ıslahat çalışmalarının hayata geçirilmesine yönelik bu talimatın verilmesinden yaklaşık yedi ay sonra, Vilayat-i Sitte'yi oluşturan diğer vilayetler gibi, Bitlis vilayetine de 15 Haziran 1897 tarihili bir telgraf çekilerek, Anadolu ıslahatı çerçevesinde şimdiye kadar açılan ibtidai okulları ile ilgili bilgi istenmiştir.¹⁷ Bunun üzerine vilayetten gönderilen 16 Haziran 1897 tarihli cevabi telgrafta; irade buyrulan nahiye mektepleri muallimlikleri için vilayet gazetesi aracılığıyla ilan yapıldığı halde, tahsis edilen 100 kuruş maaşla vilayet merkezinde hiç kimsenin talip olmadığı; Muş sancağı dâhilinde yalnız bir muallimin istekte bulunduğu; Siirt ve Genç sancaklarında ise bu muallimliklere hiçbir talep gelmediği ifade edilmiştir. Ayrıca, burada bir darülmualimin olmamasının da bunda etkili olduğu belirtilmiştir.¹⁸

İlk yıllarda gösterilen bu ilgisizliğe rağmen, Bitlis vilayetinde açılan yeni ilkokulların sayısı zamanla artmıştır. Nitekim Maarif Nezaretinin 1900 yılı kayıtlarına göre, bu tarihe kadar II. Abdülhamid Dönemi'nde vilayet merkezi ve bağlı kazalarda açılmış olan ibtidai mektebi sayısı 7'dir.¹⁹ 1901 ve 1903 yıllarında da bu sayı aynıdır.²⁰ Ancak, Islahat Komisyonu'ndan Vilayat-ı Sitte'ye gönderilen 3 Şubat 1904 tarihli yazı üzerine²¹, Bitlis Maarif Müdürlüğü'nün düzenlediği 1 Mart 1904 tarihli defterde; vilayet dâhilinde 18 köyde ibtidai mektebi açıldığı, mekteplerin talebe mevcudununun 291 olduğu ve 12 mektebin ise boş bulunduğu kaydedilmiştir.²² Bitlis valisinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; boş olan bu mekteplere de bir an evvel münasip muallimlerin tayininin vilayet maarif müdürlüğüne tebliğ edildiği belirtilmiştir.²³ 1907-1908 ders yılına ait Maarif Nezareti istatistiklerinde ise, Genç Sancağı dışında, vilayetteki ibtidai mektebi sayısının 16'ya düştüğü görülmektedir.²⁴ Bu durum, devrin sonuna doğru pek çok köy ibtidai mektebinin kapandığını göstermektedir. 1900'lerde bazı köylerde aktif olan mekteplerin, Vali İsmail Hakkı Bey tarafından 1910 yılında tekrar açılmasının teklif edilmesi bunu teyit etmektedir.

Ortaöğretim kurumları olan rüşdiye mekteplerinin Bitlis vilayetinde ilk olarak açıldığı tarih, 1870'lere yani II. Abdülhamid Dönemi öncesine gitmektedir.²⁵ Fakat bu okullar, ilk zamanlarda sancak merkezleri dışında pek fazla yaygınlık kazanamamıştır. Nitekim Bitlis Valisi Mehmet Rauf'un 3 Eylül 1890 tarihli maarif raporunda; Bitlis, Muş, Siirt ve Genç sancakları merkezleri ile Ahlât kazasında birer rüşdiye mektebi bulunduğu ifade edilmiştir.²⁶ Daha sonra muhtemelen 1894 yılında açılan Bitlis Askeri Rüşdiyesi²⁷ ve 30 Aralık 1898 tarihinde açılmış olan Bitlis Kız

16 BOA, DH. TMIK. S, 2/5, Dâhiliye Nezaretinin 8 Kasım 1896 (2 Cemaziyülâhır 1314) tarihli telgrafı.

17 BOA, DH. TMIK. S, 10/94.

18 BOA, DH. TMIK. S, 11/16, Bitlis Valisi Ömer Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 16 Haziran 1897 (4 Haziran 1313) tarihli cevabi telgraf.

19 Maarif Salnamesi, H. 1318, s. 1172.

20 Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 400; H. 1319, s. 460-461.

21 BOA, DH. TMIK. S, 51/3, Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonunun Vilayat-ı Sitte'ye gönderdiği 3 Şubat 1904 (16 Zilkade 1321) tarihli yazı.

22 BOA, DH. TMIK. S, 51/3.

23 BOA, DH. TMIK. S, 51/3.

24 Osmanlı Devlet Salnamesi, Selanik Matbaası, R. 1326, s. 350-351.

25 Tekdal, a. g. e, s. 356.

26 Tekdal, a. g. t, s. 354.

27 Tekdal, a. g. t, s. 378.

Rüşdiyesi de bunlara eklenmiştir.²⁸ Bu sayı, 1903 yılı kayıtlarında da aynı şekilde ifade edilmiştir.²⁹

Anadolu ıslahatı kapsamında Şakir Paşa'nın yaptığı incelemeler sırasında, bölgede genel olarak görülen temel eğitim kurumları eksikliğinin yanı sıra, bu tarihlerde Bitlis vilayetinde bir idadi mektebinin de mevcut olmadığı; hatta birçok kazasında henüz rüşdiye mektebinin bile açılmadığı anlaşılmıştır.³⁰ Bu nedenle, bir yandan bölgedeki ibtidai mekteplerinin sayısı arttırılırken, diğer taraftan da ortaöğretim düzeyinde eğitim veren idadi ve rüşdiye okullarının açılması için çaba sarf edilmiştir. Ancak mekteb binası ahalinin yardımlarıyla inşa edilmiş olmasına ve bütçeden mekteb için para ayrılmasına rağmen³¹, Bitlis İdadi Mektebi'nin 1910 yılına kadar açılmadığı anlaşılmaktadır.³² Nitekim Maarif Nezaretinin 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarına ait istatistiklerinde de bu idadiye yer verilmemiştir.³³ Hatta 1907-1908 ders yılına ait istatistiklerde bile bir resmi idadi kaydına rastlanmamaktadır.³⁴

II. Abdülhamid Dönemi'nde, Bitlis vilayetinin maarif gelirinin kullanılması konusunda da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Mesela 21 Haziran 1899 tarihli bir belgede; Bitlis'te mevcut olan okulların ıslahı ve lüzumu kadar yenilerin tesisinin de gerekli olduğu, bunun için tahsis edilen gelir yetmez ise Maarif Nezaretinin aldığı maarif gelirinin % 75-80 kadarı, o da yetmezse tamamının bu işler için kullanılmasına olanak sağlanabileceği ifade edilmiştir. Nitekim 28 Şubat 1909 tarihli bir belgede; gelecek yıldan itibaren maarif yardım hisselerinin tamamen mahallerine terk edileceği belirtilmiştir. Ayrıca, aynı yıla ait başka bir kayıta; *"Bu vilâyet ahalisi birçok ahval tesiriyle ve umumiyetle duçar-ı fakr-u zaruret olarak idareden ve bahusus mekâtib-i ibtidâîyeye göndermekte oldukları çocuklara kitab tedarikinden aciz bulunmalarına mebni etfâl-ı Müslimeye meccanen tevzi' edilmek üzere programa dâhil olan kitab ve resâ'ilin..."* Maarif Nezareti kütüphanesinden tedarik edilip, postaya verildiği vurgulanmıştır.³⁵ Böylece, Bitlis vilayetinde ilkokula giden Müslüman çocuklarının ihtiyaç duyduğu ders kitapları da ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

2. İsmail Hakkı Bey'in Raporuna Göre II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında Bitlis Vilayetinde Modern Eğitim ve Gelişim Önerileri

İsmail Hakkı Bey, 1906 yılının Eylül ayında Selanik'te kurulan ve daha sonra 1907 Eylül'ünde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından olup, bil-hassa Rumeli bölgesinde farklı askeri ve idari görevlerde bulunmuş ve bu esnada birçok subayın cemiyetle tanışmasını sağlamıştır. Bunlar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu ve önder kadroları da vardır. Asker kökenli olan İsmail Hakkı Bey, ihtiyaca binaen 16 Ağustos 1910 tarihinde Bitlis vilayetine vali vekili olarak atanmıştır. Fakat bir yıldan fazla burada görev yaptıktan sonra, 1 Kasım 1911'de Van valisi olarak tayin edilmiştir.³⁶

Yaklaşık bir yıl gibi kısa bir süre Bitlis'te çalışan İsmail Hakkı Bey'in, görevinin ilk ayla-

28 Tekdal, a. g. t, s. 356.

29 Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 394-395.

30 Karaca, a. g. e, s. 182.

31 Tekdal, a. g. t, s. 384.

32 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 7.

33 Maarif Salnamesi, H. 1317, s. 1048-1055; H. 1318, s. 1162; H. 1321, s. 394.

34 Osmanlı Devlet Salnamesi, Selanik Matbaası, R. 1326, s. 350-351.

35 Tekdal, a. g. t, s. 337.

36 Yıldırım Yıldırım, "Bir Devlet Adamı Olarak İsmail Hakkı Bey ve Adana Valiliği Dönemindeki Faaliyetleri (1914-1916)", II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi (4-5 Mayıs 2018, Adana) Bildiri Tam Metin Kitabı, Editörler: Erdem Çanak, M. Fatih Sansar, Akademisyen Kitabevi, Ankara Ekim 2018, s. 93-98.

rında yapmış olduğu icraatlarından biri vilayetin eğitim durumunu ayrıntılı olarak ortaya koyan bir rapor hazırlamak olmuştur. 31 Ekim 1910 (18 Teşrin-i evvel 1326) tarihli bu raporda; bir memleketin kalkınması için bilhassa temel eğitimin ne kadar önemli olduğu, Bitlis vilayetinin II. Meşrutiyet Dönemi başlarındaki eğitim durumu ve vilayet dâhilinde yeniden açılmasına ihtiyaç duyulan eğitim kurumları ile bunların sahip olması gerektiği özellikler ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Bu rapor, hem Maarif Nezaretine ve hem de Dâhiliye Nezaretine gönderilerek, mahalli eğitimin terakkisinin temini hakkındaki önerilerin kabulü ve gerekli para tahsisatının bir an evvel yapılması için maddi ve manevi destek istenmiştir. Raporu değerlendiren Dâhiliye Nezaretine göre, Bitlis havalisinde emniyet ve asayişin tamamıyla temini ve ahalinin bir an evvel aydınlanması ve medenileşmesi ancak maarifin intişarıyla mümkün olabileceği açıktır. Bu nedenle, maarif için istenen tahsisatın süratle ayrılması ve ödenmesi gerekir (24 Ocak 1911).³⁷ Fakat Maarif Nezaretince yapılan değerlendirmede; bu sene zarfında Bitlis vilayeti dâhilinde Mutki, Sason, Bulanık, Malazgird, Varto ve Azizan kazalarında yeni olarak 6 adet rüşdiye mektebinin tesis edilip açıldığı; hâlihazırda bütçede yazılı olan temel eğitim tahsisatının ise tamamen sarf ve dağıtılmış olduğu cihetle bu senelik başkaca tahsisat verilmesine imkân bulunamayacağı malum olduğu ifade edilmiştir (5 Aralık 1910).³⁸ Böylece, raporda talep edilen hususların, rüşdiye mektepleri dışında, uygulamaya konulması bu yıl için maddi imkânsızlıklardan dolayı mümkün olmamıştır. Bu parasızlık durumu, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar ve hatta Cumhuriyet'in ilanından sonra da uzun yıllar aynı şekilde devam etmiştir.³⁹

2. 1. Bitlis Vilayetinin Mevcut Eğitim Durumu

Bir devlet ve millet için eğitimin ne derecede önemli olduğu hususunu ifade ile raporuna başlayan İsmail Hakkı Bey'e göre, gerçekte Bitlis vilayetinin terakkisine mani olan noksanlardan biri ve belki birincisi maariften mahrumiyettir. Bir devletin istikbalinin selameti "ibtidai mekteplerinde" bulunduğundan, ibtidai mektepleri olgunlaşma derecesinde olan bir devletin geleceği, bu cihetten nispeten aşağı olan diğer bir devlete nazaran daha emin addolunmaktadır.⁴⁰

Ona göre, arz ve izaha gerek duyulmadığı üzere devlet milletle, millet memleketle kayıtlıdır. Memleket mamur ise millet mesut olur. Mesut olan millet, sağlam fikre sahiptir ve sağlam fikre sahip olan millet de kötülüklerden sakınan şanıyla mümtazdır. İnsanlık tarihi, harap bir memlekette mesut bir millet, fakir bir millette kuvvetli bir devlet göstermemiştir.⁴¹

Bir millet ne kadar fakir olursa olsun, maarifle donatıldıktan sonra az zamanda servet elde eder. Bir millet kötülüklerle alışık olsa da, maarifle nefsinin temizledikten sonra az zamanda iyi ahlak sahibi olur. Fakirliği servete, zayıflığı kuvvete ve fesadı iyiliğe dönüştürmek için, bütün sebeplere sahip olan Allah kullarına "ilim"den başka bir kuvvet vermemiştir. İlim ile sağlamlaştırılmayan servet yok olmaya mahkûmdur. Cehalete dayanan kuvvet dağılmaya ve yıkılmaya meyillidir. Zor ile hâsıl olan düzelme zayıf ve faydasızdır.

Hülasa: memleketin kalkınması, milletin saadet ve zenginliği, devletin kuvvet ve azameti sırasıyla yekdiğerinin mahsulü ve tamamlayıcısı olduğu gibi; bunların cümlesi de birinci derecede

37 BOA, DH. İD, 26/17, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden Maarif Nezaretine gönderilen 24 Ocak 1911 (11 Kanun-i sani 1326) tarihli yazı.

38 BOA, DH. İD, 26/17, Maarif Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Aralık 1910 (2 Zilhicce 1328) tarihli cevabi yazı.

39 Bülent Cırık, Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914), Yeditepe Yayınevi, İstanbul Nisan 2016, s. 173-174.

40 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 1.

41 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 1.

“maarife” dayanır. Bu nedenle, maarifin neşir ve yayılmasına ait olan meseleler hükümetin en mühim ve öncelikli vazifesi addolunmak lazımdır.⁴²

İttihat ve Terakki hükümetinin eğitimin gelişmesine çok önem verdiği inanan İsmail Hakkı Bey’e göre, herhangi bir gayedeki menfaatlerin kıymet ve ehemmiyetini takdir etmek ile ona ulaşma imkânını aramak başka başka şeylerdir. Buna göre, muazzam Osmanlı gençliğinin mucize elle-riyle idare olunan yeni ve mesut hükümetimizde maarifin neşir ve yaygınlaştırılmasına olan iştiyak ve ihtiyaç, onun faydasını takdir etmek demektir. Maarif Nezareti’nin, mekteplerin tesis ve çoğaltılmasına ilişkin çareleri araması ise teşekkürle layıktır. Fakat ihtiyaca muvafık olmayan çarelerin aranması ve tatbikine sarf olunan mesai doğal olarak faydasız olacaktır. Bu nedenle, tedbirlerin alınmasında isabeti sağlayacak olan bilginin oluşmasına hizmet edecek araştırma ve incelemeler, maarif meselesinde hatta bütün işlerde mutlaka asıl teşebbüs olmak lazım gelir.

Ona göre, genel maarif bütçesinin, Osmanlı vilayetlerinin bu husustaki ihtiyaçlarını daha seri bir surette gidermeye kâfi olmadığı malumdur. Fakat Anadolu vilayetlerimizin, bilhassa her suretle geri kalmış Bitlis gibi uzak vilayetlerin haberleşme ve ulaşım vasıtalarından da mahrum bulunmuş olduğu cihetle, gerileme ve cehalet buralarda tahribatını daha müthiş bir surette hissettirmektedir.

Daha önce görev yaptığı Rumeli bölgesinin eğitim durumunu ve halkın eğitime verdiği önemi Bitlis vilayeti ile kıyaslayan İsmail Hakkı Bey’e göre, Rumeli’deki maarif buralara nazaran kıyas kabul etmeyecek derecede ileri gitmiştir. Hatta denilebilir ki ahali köylerine varıncaya kadar maarif nimetinin kadir ve kıymetini takdir etmiştir. Fakat bu tarafların halkı⁴³ bu ihtiyacı bile hissedemeyecek derecede cehalet ve sefalet denizinde boğulmuş olduğundan, bunların imdadına daha fazla bir lütuf ve gayret, daha azim bir sürat ve himmetle koşmak farz hükmünde önemlidir.

Bitlis vilayetinin 1910 yılındaki eğitim durumunu ve okulların içinde bulunduğu vaziyeti çarpıcı cümlelerle ifade eden İsmail Hakkı Bey’e göre, hâlihazırdaki şekilleriyle bu vilayetin mevcut mekteplerini yok farz ederek, gerek inşaat ve gerek tesisat durumları için gelecek sene bütçesinde ona göre tahsisat tayin ve ayrılması bir zorunluluktur. Çünkü bütün tesis ve tedris levazımından mahrum olan ve mektep adıyla yâd edilen bu taş mağaralarından vatan evladını kurtararak bu taraflarda maarifin kutsi şanına layık birer bina vücuda getirmek memleket ve maarifin umumi sıhhat ve selameti için elzemdir.

Milletin gelecek neslini yokluğa uğratmak için bu yöre mekteplerinin mevcut şekillerinden daha çabuk iş göreceği bir vasıta tasavvur edilememektedir. Bir rutubet ve pis koku mezarı içindeki dersanelerde taş zemin üzerinde diz çökmüş, bir masumane tevekkül ve terakki ve istikbal ümidi ile boyunlarını bükmüş olan vatan yavrularının bu haline ağlamamak mümkün değildir.⁴⁴

İsmail Hakkı Bey, mevcut okullarla ilgili “*Bir memleket için hiç mektepsiz olmak, böyle mekteplere sahip olmaktan daha şerefli dir diyeceğim geliyor*” diyerek eleştirisinin dozunu yükseltmiştir. Ayrıca, “*mekteplerde faraza eğitim vazifesi hakkıyla ifa olunsa bile, sağlığa zararlı olan bu halleriyle hasta âlimler yetiştirmektense, âcizane fikrimce mektepleri kapatarak sağlam vücutlu cahiller yetiştirmek daha hayırlı olur.*” diyecektir.

Ona göre, özellikle gayrimüslim cemaatlerin idarelerinde olan mekteplere sarf edilmiş olan dikkat ve ihtimamı gören ahali, bizim mekteplerimizi bu halde görmekle günden güne ümitsizliğe ve tembelleğe düşmekte ve netice itibarıyla hükümeti üzecek heyecanlı ve ümitsiz bir vaziyet gös-

42 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 2.

43 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 3.

44 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 4.

termektedir.

Talim heyetinin iktidar ve mesaisi ne derecede mükemmel olursa olsun, büyük bir mezar demekten başka bir suretle tavsifi mümkün olamayan bu mekteplerde yavrularımızın körpe vücutlarını her türlü hastalıklara en ziyade uygun buldukları bu küçük yaşlarında hasta edici olan zararlı etkilere karşı koruyamadıktan sonra, eğitim işinin güzel ifa edilmesine sarf olunacak gayretten faydalı bir netice hâsıl olamayacağı aşikârdır.⁴⁵

Kalitesiz ve ucuza mal edilen çok okul yapmaktansa, genel maarif bütçesinin sağladığı imkânlarına göre, az sayıda sağlıklı okul açmanın dana önemli ve gerekli olduğuna inanan İsmail Hakkı Bey, bu husustaki görüşlerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Herhangi bir çalışmanın mahsulünde “çokluktan evvel ihtiyaca uygunluk” maksat olduğuna göre, bu iktisadi hüküm⁴⁶ eğitim işinde de mesainin ruhu addolunacaktır. Buna binaen mevcut mekteplerimizin tamamını hal ve zamanın icabına uygun, ahalinin ihtiyaç derecesine muvafık bir surette idareye genel maarif bütçesi müsait olmadığına nazaran, mekteplerin adedini bütçeden tahsis edilmiş olan para miktarına göre tayin etmek daha muvafık olur. Yoksa 50 lira, 100 lira ve hatta 200 lira inşaat parası tahsis etmekle bir veya iki mektep inşa ve tesis edileceğini zannedecek olur isek kendimizi aldatmaktan, yavrularımız için yukarıda vasıfları arz edilen ve mukavemet müddetleri pek az devam eden birer bina tedarik etmekten başka bir şey yapmamış olacağımıza emin olmalıyız.”

Köy okullarına ayrı bir parantez açan İsmail Hakkı Bey’e göre, köy ibtidai mektepleri birer isimden ibaret olmakla beraber, bunların mevcudunu tanzim, ıslah ve adedini çoğaltmak için gerekli olan büyük masraflara bütçede imkân bulunmamaktadır. Ayrıca, hâlihazırda mevcut olanlarına bile çocuk eğitimi kaide ve usullerine aşına, kendilerinden eğitim işinde her suretle istifade olunabilecek makul ve muntazır muallim bulmak da mümkün değildir. Bu nedenle, köy okullarının bir süre daha bu halde kalmaları zaruridir. Fakat vilayet merkezi ile liva merkezlerinde ve kazalarda bulunan mekteplerin üzücü olan mevcut durumlarını ıslah ihtiyacı tehire müsait olamayacak bir derecededir.⁴⁷

Bitlis vilayetinde mevcut olan modern okullarla ilgili sancak ve kaza bazında istatistikî bilgiler veren İsmail Hakkı Bey’e göre, hâlihazırda Bitlis kasabası dâhilinde bu sene açılacak olan 1 gündüzlü idadi mektebi ile 1 askeri rüşdiye mektebi, 1 kız rüşdiye mektebi, 11 erkek ve 2 kız ibtidai mektebi ve yatılıya dönüştürülen 1 darümuallimin vardır. Bitlis’e bağlı Hizan kazasında 2 ibtidai mektebi, Ahlat kazasında 1 rüşdiye ile 4 ibtidai mektebi ve Mutki kazasında 3 ibtidai mektebi mevcuttur. Muş sancağında bağlı bölgelerle birlikte 1’i kız olmak üzere 10 ibtidai mektebi bulunur. Genç sancağında toplam 4 ibtidai mektebi ve Siird sancağında 1 rüşdiye ile 1’i kızlara mahsus olmak üzere toplam 10 ibtidai mektebi vardır. Fakat bu mekteplerin mevcudiyeti, isim ve dış görünüşleriyle görünebilir ve mevcut farz edilebilir. Yoksa öğretim yöntemi açısından vilayette iki üç tanesi istisna olarak diğerlerinin yok addolunabileceğine şüphe edilmemelidir.

Bitlis vilayeti genelinde 4’ü kızlara mahsus olmak üzere toplamda 46 adet ibtidai mektebi olduğunu tespit eden İsmail Hakkı Bey’e göre, bu saydığı mektepler arasında, kendi cemaatleri idarelerinde olan ve sözü edilen Müslüman mekteplerine nazaran az çok bir mevcudiyet izhar ve ihsas eyleyen Hıristiyan mektepleri ile Siird’de Fransız Dominiken rahiplerinin ve Muş ile Bitlis’te

45 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 5.

46 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 5.

47 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 6.

Amerikan misyonerlerinin idaresinde bulunan mektepler dâhil değildir.⁴⁸

Bitlis vilayetinin eğitim durumunu nicelik ve nitelikte birlikte pedagojik olarak da inceleyen İsmail Hakkı Bey'e göre, bir ibtidai mektebimizde 120 talebenin bir veya iki muallimle eğitim ve öğretimi kabil olamayacağı gibi, rüşdiye tahsiline ait olan derslerin de iki buçuk muallime yüklenmesi suretiyle ortaöğretimin güzel bir şekilde yapılması da mümkün olamaz. Bu nedenle İsmail Hakkı Bey, böyle bir halde bulunan ibtidai ve rüşdiye mekteplerimizi gaye-i emel itibariyle hiç hükmünde addetmekte mazur olduğunu ve bu husustaki fikrinin ispatının hakikat nazarında ve Maarif Nezaretince de kabul göreceğini ümit ettiğini beyan etmiştir.

İsmail Hakkı Bey, okullarda derslerin işlenişi hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini daha da detaylandırarak raporunda şu ifadelere yer vermiştir:

*“Âcizane arz ettiğim hususlar hakkında bir fikir peydası için mevcut mekteplerimizden bazı-
larının talebeleri ile muallimlerinin miktarını ve derslerin adet ve öğretim saatlerini gösteren çizelge (Tablo 1) göz önünde bulundurulduğunda, 12 çeşit dersin 120 talebeye öğretilmesi ve talimi vazifesinin bir veya iki muallime yüklendiği nazar-ı dikkate çarpar. Bu hesaba göre bir muallimin 12 çeşit derste vukufiyeti olması ve günde en az 4 ve haftada 24 saat eğitim-öğretim yapması lazım gelir ki, bu husustaki müşkülâtın arzına lüzum yoktur zannederim.”⁴⁹*

48 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 7-8.

49 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 8.

Tablo 1. Bitlis Vilayetinde Mevcut İbtidai Mektepleri⁵⁰

Bitlis, Siirt, Muş ve Ahlât merkezlerinde mevcut ibtidai mekteplerinin talebe ve muallim miktarını beyan eden çizelgedir.					
Sancak İsimleri	Mekteb İsimleri	Talebe Adedi	Muallim ve Muallime Adedi	Öğretimi Zorunlu Ders Adedi	Haftalık Ders Saati
Bitlis	Gökmeydan Mahallesi	81	3	12	24
	Aynülbarid Mahallesi	84	3	12	24
	H e r s a n Mahallesi	71	3	12	24
	H a t u n i y e Mahallesi	89	3	12	24
	A l e m d a r Mahallesi	61	3	12	24
	H ü s r e v i y e Mahallesi	84	3	12	24
	Zeydan İnas	41	1	8	24
Siirt	İnas İbtidaisi	40	2	12	24
	Birinci Zükur İbtidai	115	2	12	24
	İkinci Zükur İbtidai	120	1	12	24
	Üçüncü Zükur İbtidai	30	1	12	24
Muş	Süfla İbtidaisi	92	2	12	24
Ahlât	E r k e z a n İbtidaisi	57	1	12	24

Yukarıdaki tabloyu genel ifadelerle değerlendiren İsmail Hakkı Bey, sözlerini şu cümlelerle tamamlamaktadır:

“Kemiyyet ve keyfiyeti bu halde olan tedrisattan talebeler için ne derecede fayda hâsıl olacağını takdir ve tayinini Maarif Nezaretine bırakıyorum. Bilhassa Bitlis kasabasındaki ibtidai mekteplerinin ekserinde okuma eğitimi için birer cahil muallim mevcut olduğunu arz edecek olur isem, zavallı çocuklarımızdan beklediğimiz tersine dönmüş terakki hakkında bir fikir peydasına kifayet eder zanneylerim. Bununla beraber, dünyanın hiçbir noktasında görülüp işitilmesi mümkün olmayan cahil muallimler ile bu taraftaki muallimlerin yapıları arasında da büyük bir fark olmadığını

zikretmek hakkaniyet ve insafa muvafık olur ümidindeyim.”

Ona göre, maarıftan kastedilen gaye “*hayat için mücadeleden muvaffakiyet elde etmek*” ise, bu havalideki mekteplerin, şimdiki halleriyle bu gayeye ulaşma imkânını temin edemeyecekleri aşikârdır. Filozoflardan birinin “*bir milletin ibtidai mekteplerini bana gösteriniz, o milletin geleceğinden size haber vereyim*” dediğini hatırlayan ve bir de bu mekteplerin hâlihazır durumlarını göz önüne getiren gayretli bir vatan evladı için gözyaşlarını zapt etmek ve hatta tabiri mazur görünüz istikbalden bir şey beklemek mümkün olamaz.⁵¹

2. 2. Bitlis Vilayetinde Eğitimin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

İsmail Hakkı Bey, söz konusu raporunda bir taraftan Bitlis vilayetinin mevcut eğitim durumunu ortaya koyarken, diğer taraftan da vilayet dâhilinde modern eğitim kurumlarının nasıl geliştirileceğine dair önerilerde bulunmuştur. Ona göre, Bitlis vilayetindeki okulların sayısı ihtiyacın çok altındadır. Eğitim ve öğretim ise ondan daha düşkün bir haldedir. Bundan dolayı bir yandan okulların sayısını arttırmak, diğer yandan da var olanların ıslahı çarelerini aramak zorunlu bir ihtiyaçtır. Bunun için de aşağıdaki önerilerin arz edilmesine ihtiyaç duyulmuştur:⁵²

İsmail Hakkı Bey’e göre, mektep adedini istenilen miktarda arttırmaya genel maarif bütçemiz müsait değildir. Ayrıca, gerekli vasıflara sahip olan muallim ve muallime tedariki de imkânsızdır. Bu nedenle, bir süre daha imkân dâhilinde mektep sayısını çoğaltmaya çalışmakla beraber en ziyade mevcut mekteplerin ıslahına, kuruluşlarının düzenlenmesine ve eksikliklerinin giderilmesine yoğunlaşmak mecburiyeti vardır. Bu husus memleket ahvaline nazaran daha faydalı meyveler bahşedecektir.

Bütçemizin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı, öncelikle bugünlerde Bitlis’te açılacak olan idadi mektebi için burada hiçbir suretle müsait bir bina bulmak mümkün olmadığından, gerekli olan binanın bir an evvel vücuda getirilmesine ve gelecek sene mektebin yatılıya dönüştürülmesine ihtiyaç vardır. Bunun yanı sıra, yatılı darülmualimin için de bu meyanda bir bina tesis edilmesi ve mevcut olan kız rüşdiyesi ile ibtidai mekteplerine mahsus birer mektep inşa edilmesi ve bunların ihtiyaçlarının ikmaline çalışılması zaruridir.

Siird’de yeni bir idadi mektebi açılması, şimdi mevcut olan 1 kız ve 3 erkek ibtidaisi ile 1 rüşdiye için gerekli olan binaların vücuda getirilmesi ve bunların da eksikliklerinin tamamlanmasına gayret edilmesi gerekmektedir.

Muş’ta bu sene açılan idadi mektebi için lazım gelen binanın inşasına ve bağlı bölgelerle birlikte 1’i kız olmak üzere mevcut olan 10 ibtidai mektebinin; Genç’te yine bağlı bölgelerle birlikte mevcut olan 4 ibtidai mektebinin ıslahına ve eksikliklerinin tamamlanmasına ve bir de numune rüşdiyesi açılmasına müsaade olunması icap eder.⁵³ Bir taraftan da Tablo 2’de belirtilen ve vilayet için ihtiyaç olduğu düşünülen ibtidai mekteplerinin imkânlar dâhilinde yeniden tesis ve açılmasına gayret gösterilmesi elzemdir.

51 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 9.

52 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 1.

53 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 10.

Tablo 2. Bitlis Vilayetinde İhtiyaç Duyulan İbtidai Mektepleri⁵⁴

Bitlis vilayet merkezi ve bağılı bölgelerinde açılması lazım gelen ibtidai mekteplerinin adet ve mevkilerini beyan eden çizelgedir.					
Sancak İsimleri	Kaza İsimleri	Mektep Adedi		Toplam	Mevkileri
		Erkek	Kız		
Bitlis	Bitlis	8	1	9	Hersan Mahallesinde kız, Murah-ı Süfla, İrden, Nist, Yaku, Humaç, Hiluridik, Kutum, Arbu köylerinde erkek mektebi.
	Mutki	9	-	9	Niç, Mermend, İfik, Kur, Haştak, Kiburam, Terlancemani, Hersan, Mahbuban köylerinde birer erkek mektebi.
	Ahlât	2	1	3	Ahlat merkezinde bir kız ve Tunus Mahallesi ile Yoğurtıyemez köylerinde birer erkek mektebi.
	Hizan	3	-	3	Uçum, Horus, Hakif köylerinde birer erkek mektebi.
Muş	Muş	1	-	1	Til köyünde bir erkek mektebi.
	Bulanık	4	-	4	Leter, Abri, Semerşeyh, Malakend köylerinde birer erkek mektebi.
	Malazgirt	3	-	3	Sultanmud, Dukunuk, Yaramış köylerinde birer erkek mektebi.
	Varto	3	-	3	Karaköy, Karğalık, Ustukran-ı Ulya köylerinde birer erkek mektebi.
	Sason	6	-	6	Kabilcoz, Hazo, Bozikan, Cemalan, Aynres, Hergemo köylerinde birer erkek mektebi.
Genç	Genç	7	-	7	Nefs-i Genç, Darahini, Buklan, Sağıtis, Tokliyan, Valir, Botiyan köylerinde birer erkek mektebi.
	Çapakçur	6	-	6	Çemelik, Musiyan, Kazimaderak, Perhinkun, Az ve Dik köylerinde birer erkek mektebi.
	Kulp	6	-	6	Pasur, Tiyaks, Reşkan, Şeyh Hamza, Dumilyan ve Dudeyran köylerinde birer erkek mektebi.

Siirt	Siirt	4	-	4	Fersak, Halakza, Tillo ve Hüseyini köylerinde birer erkek mektebi.
	Eruh	3	-	3	Findik, Deyrşave, Şırnak köylerinde birer erkek mektebi.
	Şirvan	3	-	3	Mesras, Zivzik, İskanbo köylerinde birer erkek mektebi.
	Garzan	2	-	2	Comani, Sivikan köylerinde birer erkek mektebi.
	Pervari	1	-	1	Bidar köyünde bir erkek mektebi.
Yekûn		71	2	73	-

Tablo 2’de görüldüğü gibi, Bitlis vilayetinde ilk etapta ihtiyaç duyulan ve imkânlar dâhilinde yeniden açılmasına gayret sarf edilmesi istenilen ibtidai mekteplerinin sayısı; 2’si kızlar ve 71’i erkekler için olmak üzere toplam 73’tür. Hemen hemen tamamı köylerde açılması planlanan bu okullardan bazılarının aslında 1900’lerde aktif olduğu vilayet kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁵⁵ Ancak muhtemelen bu köy okulları zamanla kapandığı için İsmail Hakkı Bey bunların yeniden açılmasını teklif etmiştir.

Bitlis valisinin planladığı okulların bir kısmının yapımının tamamlanması ile birlikte, 1913-1914 öğretim yılında Bitlis vilayetindeki resmi ibtidai sayısı 6’sı kız, 1’i karma ve 76’sı erkek olmak üzere toplam 83 olmuştur. Bu okullara devam eden öğrenci sayısı 355’i kız, 3.028’i erkek olmak üzere toplam 3.383’tür. Okullarda görev yapan öğretmen sayısı ise 14’ü kadın, 117’si erkek olmak üzere toplam 131’dir.⁵⁶

İsmail Hakkı Bey’e göre, düzensiz üç yüz, beş yüz mektebe sahip olmaktansa, çocuk eğitim ve öğretimi ilminin gerekliliklerine uygun ve maarifin şanına muvafık yüz, yüz elli mekteple bir müddet daha iktifa etmek en uygun bir tedbirdir. Çünkü ilim ve fenlerin tahsilinden maksut olan gaye; “*hayata dair olayların iç yüzlerine nüfuz etme yolunu öğrenmek*” olduğundan, uygulama hayatında tesadüf olunacak müşkülâtın anlatma çaresini bulmaktan aciz kalacak dimağların teoriler ile dolu veya boş olmasında hiçbir fark görülmemektedir.⁵⁷

İsmail Hakkı Bey, muallimlerin kullandıkları öğretim yöntemlerini ve bunun sonuçlarını ise şu cümlelerle eleştirmektedir: “*Mekteplerimizde papağanı harflerin seslendirilmesi taklidine alıştıran gibi eğitim-öğretim yapan muallimlerin işlemiş olacakları dimağlar, “düşünmek usulünü bilmek ve düşünmekten bir fayda hâsıl edebilmek” ten daima aciz kalacaklardır itikadındayım.*”

Ona göre, fikir ve vicdan terbiyesi usulünü bilen ve talebelerin zihinlerine fikir ilka etmeye muktedir muallimlerin olmadığı bir dönemde, bir de mevcutlardan seçim yapılırken ne suretle olursa olsun isabetsizlik vukua getirilir ise⁵⁸, bu iki kat uğursuz felaketin tamiri pek müşkül olur.

İsmail Hakkı Bey, yukarıda saydığı bütün olumsuzluklara rağmen, Bitlis vilayetinde eğitimin iyileştirilebileceğine dair ümidini kaybetmediğini ve bu nedenle de taleplerini dokuz madde halinde özetlediğini son olarak şu cümlelerle ifade etmiştir:

55 Cırık, a. g. e. s. 153.

56 Tekdal, a. g. t, s. 344.

57 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 11.

58 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 11.

“Bununla beraber, bu zavallı vilayetin, sair vilayetler gibi maarif işinde pek şiddetli ihtiyaçla beklediği terakki ve ıslahatın iyi icra edilmesi ve sonuçlandırılması, bir nazır olarak âli zatınızdan tam bir itimatla ümit edildiği ve beklendiği cihetle âcizane düşüncelerimi serbestçe arz ediyorum. Fakat insafsızlık ederek zatınızdan pek çok şey istemiyorum, yalnız aşağıdaki maddelerin kabulü temennileriyle iktifa ediyorum.

1- *Hülasa: Bu sene Bitlis’te açılan idadi mektebinin gelecek sene yatılıya dönüştürülmesi ile bunun için gerekli olan binanın inşasına müsaade buyrulması.*

2- *Siird’de bir idadi mektebi açılmasına inayet buyrulması. Zira memleket çocukları zaruri olarak ilim ve marifet tahsili için orada mevcut olan Fransız Ruhban Mektebi’ne devam ediyor ve yavaş yavaş ahali çocuklarında bunlara karşı bir meyil hissi uyanıyor. Buna mani olmak ve vatan evladını kendi mekteplerimizde eğitip Osmanlı hissiyle besleyerek yetiştirmek için Siird’de bir idadi mektebinin açılması siyaseten ve idareten kesinlikle elzendir.*

3- *Gerek Siird’de açılacak ve gerek Muş’ta açılan idadi mektepleri için birer bina inşasına müsaade buyrulması.*

4- *Genç’te bir numune rüşdiyesi tesisi ile binasının inşasına müsaade buyrulması.⁵⁹*

5- *Vilayet merkezinde mevcut kız rüşdiye mektebi için gerekli olan binanın inşasına müsaade buyrulması.*

6- *1 numaralı çizelgede (Tablo 2) gösterilen ve talep edilen ibtidai mekteplerinin tesis ve açılması için gerekli olan tahsisatın verilmesine inayet buyrulması.*

7- *Gerek mevcut bulunan ve gerek tesis edilecek olan mekteplerin tesisi ve eğitim-öğretim için ihtiyaç duyulan gerekli tahsisatın tayin ve ödenmesine himmet buyrulması.*

8- *Çocuklara ders verme usulüne vakıf ve kendilerinden çok istifade edilebilir mualimlerin tayinine ve bunların tahsisatlarının arttırılmasına çok merhamet edilmesi.*

9- *Tesis edilen, açılan ve tesis edilecek olan mektep binalarının peyderpey hükümet tarafından isteğe ve hıfzıssıhha kurallarına muvafık bir surette inşaları için gerekli olan tahsisatın verilmesine lütf buyrulması istirhamlarıyla saygılar sunarım.⁶⁰*

Sonuç

Osmanlı modernleşme döneminde başlangıçta doğal olarak merkezde başlayan yeni eğitim çalışmaları, II. Abdülhamid Dönemi’nde taşraya da yayılmıştır. Bilhassa 1890’lardan itibaren uygulmaya konulan “Anadolu Islahatı Projesi” kapsamında Doğu vilayetlerine daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede farklı düzeylerde çok sayıda modern okulun açıldığı vilayetlerden biri de Bitlis olmuştur. II. Abdülhamid Dönemi sonlarına gelindiğinde, Bitlis vilayetinde, Genç sancağı dışında, kayıtlara geçen toplam 16 ibtidai ve 7 rüşdiye mektebi mevcuttur. Ayrıca, Bitlis merkez ile Muş sancağında birer mülki idadi mektebi açılması için de çok çaba sarf edilmiş, fakat bu dönemde tam bir muvaffakiyet sağlanamamıştır. Sözü edilen idadiler ancak 1910 yılında açılabilmiştir.

II. Abdülhamid’in bölgede başlattığı eğitim reformu, II. Meşrutiyet Dönemi’nin ilk yıllarında da sürdürülmek istenmiştir. Bu çerçevede, Bitlis Vali Vekili İsmail Hakkı Bey, yerinde yaptığı detaylı incelemeler sonucunda, 1910 yılında eğitim alanında kapsamlı ve faydalı bir rapor hazırlayarak, II. Meşrutiyet Dönemi başlarında Bitlis vilayetinin mevcut eğitim durumunu ve bölgede

59 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 12.

60 BOA, DH. İD, 26/17, Bitlis Vilayeti Maarif Raporu, s. 13.

eğitimin ilerlemesi için nelerin yapılması gerektiğini ayrıntılı olarak ortaya koymuştur.

Söz konusu rapor genel olarak üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, temel eğitimin bir memleket için ne kadar önemli olduğu doğru bir şekilde vurgulanmıştır. İkinci kısımda, Bitlis vilayetinin mevcut eğitim durumu ortaya konulmuştur. Bu bölümde, vilayet dahilinde aktif olan ibtidai ve rüşdiye mekteplerinin nicelik, nitelik ve pedagojik açıdan yetersiz olduğu; hatta bu okulların varlığı ile yokluğu arasında bir fark olmadığı, belki de hiç olmamasının daha yararlı olacağı defalarca vurgulanmıştır. Böylece, raporda; II. Abdülhamid Dönemi'nde Bitlis vilayetinde açılan söz konusu okullarla ilgili aşırı bir tenkide gidilerek, çok karamsar bir tablo çizilmiştir. Üçüncü kısımda ise Bitlis İdadi Mektebi'nin yatılıya dönüştürülmesinin ve Siirt sancağında bir idadi mektebi ile Genç sancağında bir numune rüşdiyesi açılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Bitlis vilayetinin şimdilik ihtiyaç duyduğu 73 ibtidai mektebinin, kasaba ve köy bazında nerelerde açılması gerektiği bu kısımda belirtilmiştir. Fakat gösterilen bütün çabalara ve yapılan yazışmalara rağmen, İsmail Hakkı Bey'in acilen açılmasını istediği ibtidai mekteplerinin açılışı, bütçede para olmadığı gerekçesiyle o yıl mümkün olmamıştır. Daha sonraki yıllarda ise ancak bunların yarısı açılabilmiştir. Dolayısıyla 1900'lerde açılan ve bir kısmı daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı kapanan okulları beğenmemek ve eleştirmek kolay olsa da, yerine yenilerini açmak o kadar kolay olmamıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Tesri'-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı (BOA, DH. TMIK. S)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Mühimme Evrakı (BOA, A. MKT. MHM.)

B. Salnameler

Maarif Salnameleri

Osmanlı Devlet Salnameleri

C. Telif Eserler

Cırık, Bülent, Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Nisan 2016.

Çakaloğlu, Cengiz, Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999.

Karaca, Ali, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

Kodaman, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Poyraz, Emel, "Tanzimat Dönemi Çağdaşlaşma Çabaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 193, Yıl: 33, Cilt: 97, Temmuz- Ağustos 2011, s. 91-118.

Tekdal, Danyal, II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdari ve Sosyal Yapı), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018.

Tuncel, Metin, “Muş”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 31, Yıl: 2006, s. 368-371.

Yıldırım, Yıldıray, “Bir Devlet Adamı Olarak İsmail Hakkı Bey ve Adana Valiliği Dönemindeki Faaliyetleri (1914-1916)”, II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi (4-5 Mayıs 2018, Adana) Bildiri Tam Metin Kitabı, Editörler: Erdem Çanak, M. Fatih Sansar, Akademisyen Kitabevi, Ekim 2018, Ankara, s. 93-98.